

İpəkçiliyin inkişafında yeni mərhələ

Azərbaycanın uğurlu və düşünülmüş inkişaf strategiyası öz parlaq nəticələrini bütün sahələrdə göstərməkdədir. Belə sahələrdən biri də ipəkçilikdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin ilin birinci rübünün yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında ölkə başçısı demişdir: "...2015-ci ildə 240 kiloqram barama tədarük olunmuşdusa, 2017-ci ildə bu rəqəm 240 tona qalxdı. Bu il biz təqribən 450-500 ton barama gözləyirik. İlk növbədə, bu da mənim üçün sosial layihədir. Çünki kümçülər indi az müddətdə—30-40 gün ərzində böyük vəsait qazanırlar və Şəki İpək Kombinatında yüzrlərlə insan işlə təmin edilir. Əgər bu il biz 450-500 ton barama tədarük etsək, əminəm Şəki İpək Kombinatı, ola bilər ki, ilboyu fasiləsiz işləsin və xammal da kifayət qədər olacaq. Yüzlərlə insan Şəkiddə işlə təmin edilir və bir çox rayonlar da pul qazanır".

Tarixə bir nəzər

Azərbaycanda ipəkçilik ən qədim və mühüm təsərrüfat sahəsi olmuşdur. İpəkçilik V əsrdə Azərbaycanda geniş yayılmağa başlamışdır. İpəkçiliyin və ipək toxuculuğunun tarixini öyrənmək üçün arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən materiallardan məlum olmuşdur ki, bizim eramızdan əvvəl hələ III minillikdə əhali toxuculuq sahəsi ilə məşğul olmağa başlamışdır. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı tarixinin inkişafına qədərki tədqiqatçıları sübut etmişlər ki, Azərbaycanda ipəkçiliyin inkişafı daha qədim dövrlərə təsadüf edir. Məsələn, tarixçi Dekonskiy göstərir ki, "... Mil düzü qədim vaxtlardan zəngin ipəkçilik mərkəzlərindən biri olmuşdur. Belə ki, Alban knyazlığının (dövlətinin) tərkib hissəsi olan Bilhendən (Beyləqandan) bizim eramızdan 320 il əvvəl dünyanın bir çox ölkələrinə ipək göndərilirdi. A.Natroyevin məlumatına görə bizim eramızın ilk əsrlərində ipəkçilik Xorasanda, Azərbaycanda, Fars imperiyasının digər yerlərində geniş yayılmışdır".

IX-X əsrlərdə Azərbaycanda ipəkqurdunun bəslənməsi geniş yayılmış, Şamaxı, Bərdə, Şəki, Gəncə və bir sıra vilayətlərdə bilavasitə ipəkçiliklə məşğul olurdular. Həmin müddətdə Azərbaycanın şəhərlərində toxuculuq sənəti get-gedə inkişaf edirdi.

Gəncə ipəyi öz gözəlliyinə görə başqa ölkələrin ipəyindən üstün idi. İpəkçilik Azərbaycanın bütün əyalətlərində, o cümlədən Şamaxıda, Şəkiddə, Culfada, Ordubadda və sair bölgələrdə getdikcə inkişaf edir və əhəlinin əsas məşğuliyyətlərindən birinə çevrilmişdi.

XIX əsrin şəhər ipəkçilik və xam ipək tədarükü Azərbaycan əhalisinin iqtisadiyyatında əsas yerlərdən birini tuturdu. Burada tədarük olunan xam ipəyin təxminən 80 faizi xarici ölkələrə sa-

tışa göndərilirdi. Azərbaycanın xam ipəyi Rusiyanın manifaktura sənayesi üçün böyük əhəmiyyətə malik idi. İpəkçiliklə məşğul olan rus sahibkarları və tacirləri Zaqafqaziyada ipəkçiliyin yüksəlişi üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirdilər. Bu məqsədlə 1827-ci ildə Səhmdarlar Cəmiyyəti yaradıldı.

Cəmiyyət Şəki (Nuxa) şəhərini özünün daimi yaşayış məskəni seçdi. Bu, qanunauyğun bir qərar idi, çünki Nuxa qəzası Zaqafqaziyada ipəkçilik təsərrüfatının əsas mərkəzi hesab edilirdi. Cəmiyyətin müdiriyyəti Nuxada xeyli tikinti işləri apardı, idarə binası, qulluqçuluq və şagirdlər üçün evlər, dükanlar, kümxanalar, barama quruducu yerlər və sair inşa etdi.

Ən qədim zamanlardan başlayaraq bu günə qədər Şəki rayonunda yaşayan əhəlinin əsas peşələrindən biri kümədarlıq olmuşdur. Qədim zamanlarda insanlar öz ehtiyaclarını ödəmək üçün ipəkdən cürbəcür şeylər hazırlayırdılar. Şəki, Zaqatala, Balakən, Qax rayonları qədim zamanlardan kümçülük peşəsinin vətəni hesab olunur. Şəki rayonunda və ətraf rayonlarda əhali arasında qurd bəsləmək, ipək istehsal etmək və ondan ehtiyacları üçün müxtəlif şeylər toxumaq peşəsi adət olmuşdur. İpək məhsulu yalnız yerli əhəlinin ehtiyacını ödəmək üçün olmayıb, xarici ticarət üçün mal, əmtəə mənbəyi hesab olunub. Şəkiddən Romaya, İrana, Gürcüstana və sair qonşu xalqlara ipək göndərilirdi. İqtisadi cəhətdən Şəki şəhəri Azərbaycanda (bəlkə də bütün Qafqazda) birinci ticarət mərkəzi idi. Bu şəhərin coğrafi şəraiti ticarət üçün çox əlverişli idi.

Bu qiymətli məhsulu almağa gələn tacirlər əsasən Yaxın və Orta Şərqi ölkələrindən, eyni zamanda İtaliya, Fransa, İngiltərə, Çin, Hindistan, Suriya, Rusiya, Yunanistan və başqa ölkələrin sakinləri idi.

Onu da qeyd etmək ki, 1929-cu ildə Şəkiddə işə salınmış ipəksarıma fabriki manifaktura tipli idi. XIX əsrdə bütün Cənubi Qafqazdan ixrac olunan barama və həmçinin ipəyin üçdə iki hissəsini Nuxa verirdi.

1852-ci ildə Şəkiddə istehsal edilən ipək sapın Londonda ən yüksək qiymətə satıldığı qeyd olunur.

Fransa tacirləri tək-cə bir ildə Şəkiddən gümüş pulla 250 min manatlıq ipək almışdılar.

XIX əsrin 2-ci yarısında Şəki Azərbaycanın mühüm ipəkçilik sənayesi mərkəzinə çevrildi. XX əsrin əvvəllərində Şəki Rusiya ipək sənayesinin ən iri mərkəzlərindən biri oldu. XX əsrin əvvəllərində, xüsusən onun ikinci on illiyində Şəki ipək sənayesi öz inkişafının yüksək pilləsində idi. Xırda kустar müəssisələr getdikcə aradan çıxmış, iri fabriki tipli müəssisələr bu sənaye sahəsində həlledici rol oynayırdılar.

Şəkinin ipək fabriklərinin əksəriyyəti texnikanın son nailiyyətləri əsasında qurulmuşdu. İpək

fabriklərində elektrik qüvvəsindən istifadə etməyə təşəbbüs göstərildi, ipək istehsalında elektrik enerjisi ilk dəfə Nuxada tətbiq edildi.

Təsədüfi deyildir ki, hökumət ipəkçiliklə əlaqədar tədbirləri Şəkiddə keçirirdi, 1909-cu ildə Şəkiddə ipəkçilik üzrə sərqi-müsabiqə təşkil olundu. 1913-cü ilin noyabrında ipək emalı sənayesinin ehtiyatlarına həsr olunmuş müşavirə məhz Şəkiddə çağırılmışdı. Müşavirədə fabriki sahibləri, Şəki şəhər rəisi, Yerli Qarşılıqlı Borc Cəmiyyətinin sədri, Əkinçilik Departamentinin nümayəndəsi, Varşava ipək sənaye firmasının nümayəndəsi iştirak edirdi.

Beləliklə, XIX əsrin sonu—XX əsrin əvvəllərində Şəkiddə ipək istehsalı sənaye kapitalizminin inkişafının yüksək pilləsində, fabriki mərhələsində olmuş, Şəki isə ipəkçilik sənayesinin ən mühüm mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq hökumət orqanları ipəkçiliyin

inkişaf etdirilməsi üçün mühüm tədbirlər həyata keçirildilər. İpək sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün Şəkiddə ipək kombinatı, Ordubad və Xankəndidə baramaçıma fabrikləri yaradılmışdır. "Şəki-İpək" ASC-nin əsası 1929-cu ildə qoyulmuş və 80 ildən çox müddət ərzində istehsal sahələri genişləndirilmiş, mərhələ-mərhələ elm və texnikanın ən son yenilikləri olan avadanlıqlar, maşınlar, dəzgahlar və sairə quraşdırılmışdır.

Ulu öndərin böyük uzaqgörənliyi və verdiyi tarixi qərar

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ipək sənayesi bərpa olundu. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-sahələrinin üzvləşdiyi məhvolma təhlükəsi bu nadir sənaye sahəsindən yan keçdi. Bugünkü fəaliyyətinə görə məhz ulu öndərə minnətdar olan ipək şirkətləri onun tapşırığı və sərəncamı ilə 2001-ci ildə istehsal fəaliyyətinin bərpasına köməklik məqsədilə dövlət büdcəsindən 400 000 manat vəsait ayrılaraq işə salındı.

Hazırda "Şəki-İpək" ASC-nin rəhbərliyi tərə-

findən müəssisə texniki cəhətdən yenidən qurulmuş, xaricdən baramaçıan avadanlıqları alınaraq quraşdırılmış və istifadəyə verilmiş, müəssisənin gücü artaraq birnövbəli iş rejimində 45 ton xam ipək istehsalına çatmış, xammala olan tələbatı isə 130 ton quru, yaxud 400 ton yaş barama ödəyəcəkdir. "Şəki-İpək" ASC-nin rəhbərliyi müəssisənin istehsal fəaliyyətinin dayanmaması üçün 2005-2009-cu illərdə xaricdən bir neçə yüz ton quru barama almağa məcbur olmuşdur. Bu isə iqtisadi cəhətdən sərfəli deyildir. Respublikamızda bu gün ipəkçiliyin inkişafı ilə əlaqədar əsaslı islahatlar aparılmalı, barama istehsalı artırılmalı, "Şəki-İpək" ASC-nin xammala olan ehtiyacı ödənilməli, Azərbaycan ipəyinin əvvəlki şöhrəti özünə qaytarılmalıdır. İpəkçiliyin inkişafı ilə əlaqədar "Şəki-İpək" ASC-nin müəssisələri tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin inkişafı konsepsiyası" hazırlanmış, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinə təqdim edilmişdir.

Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin tapşırığına əsasən bütün sahələrdə olduğu kimi, ixracönlü, ölkəmizə valyuta gətirən sahələrdən biri kimi baramaçılığın inkişafı ilə əlaqədar görülmüş işlər öz bəhrəsini verməkdədir. 2017-ci ildə ölkəmizin 30 rayonunda istehsal olunaraq "Şəki-İpək" ASC-yə təhvil verilmiş 240 ton barama artıq bu sahədəki ətəlet buzunun əriməsi deməkdir.

Hazırda "Şəki-İpək" ASC-də təbii ipək sapdan müxtəlif növ təbii parçalar, baş örtükləri, şərflər, xalçalar və sair hazırlanır. Bu günümüzdə də təmiz təbii ipəkdən hazırlanan bu məhsullar dəbdədir və qadınlar onları sevə-sevə istifadə edirlər. Azərbaycanın ən qədim ipəkçilik mərkəzi olan "Şəki-İpək" ASC-də yüz faiz təbii ipəkdən hazırlanan saya və güllü müxtəlif çeşidli milli baş örtüklərinin—kəlağayların istehsalı böyük şöhrət qazanmışdır.

Şəki ipəyi mədəni irsimizin daşıyıcısıdır

Kəlağayı—ipək sapdan toxunmuş dördkünc formalı qadın baş örtüyüdür. Azərbaycanın qərb zonasında buna "çarqat" da deyilir. Kəlağayı istehsalı Azərbaycanda qədimdən məlumdur. Təbriz, Gəncə, Şamaxı, Naxçıvan şəhərlərində, İsmayilli rayonunun Basqal qəsəbəsində yüksək keyfiyyətli kəlağaylar hazırlanırdı. Mənbələrin məlumatına görə hələ orta əsrlərdən Gəncə və Basqal kəlağayları xarici ölkələrə də ixrac olunurdu.

Kəlağayının yeləni (haşiyəsi), bəzən isə xonçası (ortası) basmanaxış üsulu ilə həndəsi və nəbati naxışlarla bəzədilirdi. Bu və ya digər şərbaflıq mərkəzinin kəlağayları yeləndəki ornamentlərinə görə bir-birindən seçilirdi.

Yaşlı və qoca qadınlar kəlağayını çalma, ya-

xud dingə bağlayır, cavan qadınlar və qızlar isə örpək kimi istifadə edirdilər. Qadınlar yas mərasimində qara, toy mərasimində isə əlvan naxışlı kəlağayları örtərdilər. Bu ənənə bu gün də davam edir.

Yaxın Şərqi və Qafqaz arasında geniş yayılmış kəlağaylar ölçü və rəng cəhətdən müxtəlif olur. Adətən yaşlı qadınlar tünd, geniş ölçülü, gənc qadınlar isə ağ və əlvan rəngli kiçik ölçülü kəlağayları örtürlər.

Basma naxış üsulu ilə naxışlanan Şərqi motivli haşiyəli kəlağaylar ölkəmizin sərhədlərindən kənarda belə şöhrət qazanmışdır. Şəki və Basqal kəlağayları arasında "Şah Buta", "Saya Buta", "Xırda Buta" çeşnilərindən daha çox istifadə olunmuşdur. "Heyratı", "Soğanı", "İstiotu", "Albuxarı", "Abi", "Yeləni", "İnnafi" adlı əlvan kəlağaylar böyük şöhrət qazanmışdır. Bu ipək məhsulları yerli sakinlərin, qonaqların və turistlərin zövqünü oxşamış, bu sənət nümunələri sərgilərdə, yarmarkalarda nümayiş etdirilmişdir.

Azərbaycanda milli dəyərlərimizi yaşadan zərif kəlağayı örtən qadınlarımız çoxdur. Onlar bu örtüklərdə daha cazibəli, daha füsunkar görünürlər.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək ki, kəlağayı istehsalında müxtəlif rəng cövhərlərindən istifadə olunur, müxtəlif bitki növlərindən—sumaq, zircinc, narınc, cır alma, zəfəran, qarağat və başqa bitkilərdən boyaqlar hazırlanır. "Şəki-İpək" ASC-nin rəhbərliyinin səyi nəticəsində bu inceliklər daim nəzarətdə saxlanılır.

El sənətinin, zərif, rahat, qadınlara gözəllik gətirən, ismət simvolu, cah-cəlal əlbəbəsi sayılan kəlağaylar gəlin gədən qızlar üçün ən yaxşı hədiyyə ola bilər.

2014-cü ilin noyabr ayında Azərbaycan kəlağayı sənəti UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Repräsentativ Siyahısına daxil edilib.

Bir məsələni də unutmamaq olmasın ki, Böyük İpək Yolunun Azərbaycandan keçməsinə səbəb olmuş, uzun əsrlər boyu xalqımızın rifahının və şən-şöhrətinin artmasına xidmət etmiş ipəkçilik faydalı məşğuliyyət sahəsi olmaqla yanaşı, həm də qədim tariximizin və mədəni irsimizin maddi daşıyıcılarından biridir. Odur ki, ipəkçiliyin yenidən inkişaf etdirilməsi tariximizin və mədəniyyətimizin qorunub saxlanması, gələcək nəsillərə çatdırılması yolunda atılan mühüm bir addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Söz yox ki, ölkəmizdə sosial-iqtisadi tərəqqi bu qədim, mədəni irsimizin daha da inkişaf etdirilməsinə geniş üfüqlər açacaq, dünya şöhrətli ipəyimizin əvvəlki şöhrətini özünə qaytaracaqdır.

İlham PƏNAHOV,
"Respublika".